

Roczniki Administracji i Prawa nr XIX(2), s. 79-93

Oryginalny artykuł naukowy
Original article

Data wpływu/Received: **13.07.2019**

Data recenzji/Accepted: **25.10.2019**

Data publikacji/Published: **30.12.2019**

Źródła finansowania publikacji: Wyższa Szkoła Humanitas

DOI: 10.5604/01.3001.0014.0429

Authors' Contribution:

(A) Study Design (projekt badania)

(B) Data Collection (zbieranie danych)

(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)

(D) Data Interpretation (interpretacja danych)

(E) Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)

(F) **Literature Search (badania literaturowe)**

Jan Kil*

Nr ORCID: 0000-0001-7026-1669

KARNOPRAWNE IMPLIKACJE UZNANIA ZA ZMARŁEGO SPRAWCY PRZESTĘPSTWA

WPROWADZENIE

Uznanie za zmarłego stanowi instytucję tradycyjnie związaną z prawem prywatnym. Niemniej, biorąc pod uwagę, że orzeczenie o uznaniu za zmarłego prowadzi do formalnoprawnego stwierdzenia końca bytu osoby fizycznej, jego wydanie musi w naturalny sposób wywoływać implikacje także w zakresie innych sfer prawnych, w których owa osoba fizyczna występowała jako podmiot określonych praw i obowiązków. Mowa tu zwłaszcza o szeroko rozumianym prawie publicznym.

* mgr; Wyższa Szkoła Humanitas, Instytut Nauk Prawnych.

Przedmiot niniejszego opracowania stanowi analiza konsekwencji, jakie na płaszczyźnie prawnokarnej wywołuje wydanie przez sąd cywilny postanowienia o uznaniu za zmarłego zaginionego, będącego sprawcą przestępstwa. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie o to, jaki wpływ na toczące się postępowanie karne – zarówno w fazie postępowania przygotowawczego, jurysdykcyjnego, jak i wykonawczego – ma fakt wydania postanowienia o uznaniu za zmarłego w stosunku do osoby, występującej w danym postępowaniu odpowiednio jako podejrzany, oskarżony lub skazany. W związku z tym rozważenia wymaga, jakie konsekwencje karnoprosesowe miałyby okoliczność ewentualnego późniejszego odnalezienia zaginionego – w tym w szczególności – czy istniałaby możliwość wznowienia prowadzonego uprzednio postępowania karnego, a jeśli tak, to w jakim zakresie. W opracowaniu analizie poddano również kwestię wpływu wydania postanowienia o uznaniu za zmarłego na bieg terminu przedawnienia przestępstw zarzucanych zaginionemu.

UZNIANIE ZAGINIONEGO ZA ZMARŁEGO – ZARYS INSTYTUCJI

Jak wskazuje się w doktrynie prawa cywilnego, instytucja uznania za zmarłego służy usunięciu stanu niepewności, jaki wiąże się z długotrwałym zaginięciem osoby fizycznej¹. Materialnoprawne podstawy uznania za zmarłego osoby zaginionej uregulowane zostały w art. 29-32 kc. Ustawodawca wprowadza dwie przesłanki uznania za zmarłego, które muszą zachodzić kumulatywnie, a mianowicie: 1) fakt zaginięcia osoby, która ma być uznana za zmarłą oraz 2) upływ od chwili tegoż zaginięcia odpowiedniego czasu, różnego w zależności od okoliczności².

Zgodnie z § 1 art. 29 kc zaginiony może być uznany za zmarłego, jeżeli upłynęło dziesięć lat od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości jeszcze żył; jednakże gdyby w chwili uznania za zmarłego zaginiony ukończył lat siedemdziesiąt, wystarcza upływ lat pięciu. § 2 art. 29 kc stanowi, że uznanie za zmarłego nie może nastąpić przed końcem roku kalendarzowego, w którym zaginiony ukończyłby lat dwadzieścia trzy. Szczególna regulacja została przewidziana w sytuacji, gdy zaginięcie nastąpiło w czasie podróży powietrznej lub morskiej, w związku z katastrofą statku lub okrętu albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem. W takim przypadku zaginiony może być uznany za zmarłego po upływie sześciu miesięcy od dnia, w którym nastąpiła katastrofa albo inne szczególne zdarzenie (art. 30 § 1 kc). Jeżeli nie można stwierdzić katastrofy statku lub okrętu, bieg terminu sześciomiesięcznego rozpoczyna się z upływem roku od dnia, w którym statek lub okręt miał przybyć do portu przeznaczenia, a jeżeli nie miał portu przeznaczenia – z upływem lat dwóch od dnia, w którym była ostatnia o nim wiadomość (art. 30 § 1 kc). W przypadku, gdy

¹ E. Gniewek (red.), *Podstawy prawa cywilnego*, Warszawa 2010, s. 34.

² A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 194-195.

zaginięcie nastąpiło w związku z innym bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia, uznanie za zmarłego może nastąpić po upływie roku od dnia, w którym niebezpieczeństwo ustało albo według okoliczności powinno było ustać (art. 30 § 3 kc). Art. 31 § 1 kc wprowadza domniemanie, iż zaginiony zmarł w chwili oznaczonej w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego. Jako chwilę domniemanej śmierci zaginionego oznacza się chwilę, która według okoliczności jest najbardziej prawdopodobna, a w przypadku braku wszelkich danych – pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe (art. 31 § 2 kc). Jeżeli w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego czas śmierci został oznaczony tylko datą dnia, za chwilę domniemanej śmierci zaginionego uważa się koniec tego dnia (art. 31 § 3 kc). W przypadku tzw. kommorientów, tj. osób, które zmarły wskutek wspólnie im grożącego niebezpieczeństwa i w okolicznościach uniemożliwiających ustalenie kolejności zgonów, art. 32 kc wprowadza domniemanie, że osoby te zmarły jednocześnie.

Postępowanie o uznanie za zmarłego prowadzone jest w trybie nieprocesowym (art. 526 kpc i n.). Należy ono do właściwości sądu rejonowego ostatniego miejsca zamieszkania osoby zaginionej, a jeżeli zaginiony nie miał miejsca zamieszkania, do właściwości sądu miejsca jego pobytu, zaś w przypadku braku i tej podstawy – sądu dla m.st. Warszawy (art. 508 § 1 kpc). W przypadku, gdy wskutek tego samego zdarzenia zaginęła większa liczba osób, Sąd Najwyższy może na wniosek Ministra Sprawiedliwości w drodze postanowienia wyznaczyć jeden sąd jako wyłącznie właściwy do rozpoznania spraw będących w związku z tym zdarzeniem (art. 526 § 2 kpc). Zainteresowanym w sprawie o uznanie za zmarłego jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania (art. 510 § 1 kpc). Z wnioskiem o uznanie za zmarłego może więc wystąpić m.in. spadkobierca testamentowy zaginionego, jego przedstawiciel, kurator, wierzyciel, prokurator i Rzecznik Praw Obywatelskich³. Uznanie osoby zaginionej za zmarłą następuje w formie postanowienia, od którego przysługuje apelacja. Od orzeczeń wydanych w sprawach o uznanie za zmarłego (oraz w przedmiocie zmiany tych postanowień) przysługuje skarga kasacyjna, jak również skarga o wznowienie postępowania. W przypadkach przewidzianych przez ustawodawcę uczestnik postępowania, a przede wszystkim osoba, której postanowienie dotyczy, może skorzystać również ze specyficznego środka prawnego, jakim jest skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia (art. 519² kpc)⁴.

Jak wskazuje się piśmiennictwie, zarówno postanowienie o uznaniu za zmarłego, jak i o stwierdzeniu zgonu stanowią podstawę do sporządzenia aktu zgonu i wpisania go do właściwej księgi stanu cywilnego. Mimo że pierwsze z orzeczeń

³ A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, tom I: Komentarz do art. 1-729*, Warszawa 2017, s. 902.

⁴ K. Flaga-Gieruszyńska, *Postępowanie sądowe w sprawach o uznanie za zmarłego – wybrane zagadnienia*, [w:] J. Gołaczyński i in. (red.), *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2015, s. 263.

ma charakter konstytutywny, drugie natomiast deklaratoryjny, skutki tych orzeczeń są takie same. Wywołują one domniemanie, że osoby w nich wymienione zmarły, i to w chwili wymienionej w postanowieniu. Są to skutki takie same, jak w wypadku rzeczywistej śmierci stwierdzonej przez lekarza i zarejestrowanej w księdze zgonów na podstawie zaświadczenia (karty zgonu) lekarskiego. Między innymi następuje otwarcie spadku, gasną prawa i obowiązki niemajątkowe zmarłego i ustaje małżeństwo⁵. Orzeczenie o uznaniu za zmarłego wywołuje skutki *ex tunc* od chwili oznaczonej w nim jako chwila prawdopodobnej śmierci zaginionego⁶. W literaturze podkreśla się, że uznanie za zmarłego powinno spełniać kryterium prawdy obiektywnej, w tym znaczeniu, że dla jego orzeczenia konieczne jest ustalenie, iż w świetle zebranego materiału dowodowego nie zachodzą okoliczności uzasadniające wniosek, że prawdopodobieństwo, iż osoba zaginiona nie żyje, jest mniejsze od prawdopodobieństwa, że żyje ona nadal⁷.

KARNOPROCESOWE KONSEKWENCJE UZNANIA OSKARŻONEGO (PODEJRZANEGO) ZA ZMARŁEGO

Nie ulega wątpliwości, że uznanie za zmarłego osoby zaginionej na gruncie postępowania karnego powinno być rozpatrywane w kontekście przesłanek procesowych. Przez przesłanki procesowe należy rozumieć stany, z którymi prawo karne procesowe łączy dopuszczalność albo niedopuszczalność procesu karnego⁸. Ze względu na fakt, że jak wskazano powyżej, uznanie za zmarłego powoduje takie same skutki co rzeczywista śmierć osoby fizycznej, stwierdzona przez lekarza i zarejestrowana w księdze zgonów na podstawie zaświadczenia (karty zgonu) lekarskiego, wydanie postanowienia sądowego o wskazanej treści należy bezpośrednio utożsamiać z przyjęciem śmierci osoby zaginionej. Z tych też względów uznanie za zmarłego zaginionego, posiadającego jednocześnie status oskarżonego w postępowaniu karnym, prowadzi do zaistnienia przeszkody procesowej, o której mowa w art. 17 § 1 pkt 5 kpk. Zgodnie ze wskazanym przepisem nie wszczyna się postępowania, a wszczęte umarza, gdy oskarżony zmarł. Śmierć oskarżonego należy do przesłanek procesowych o charakterze bezwzględnym, tj. warunkujących dopuszczalność postępowania przeciwko określonej osobie o określony czyn w każdym układzie procesowym⁹. Z tych też względów uznanie oskarżonego za zmarłego implikuje konieczność umorzenia prowadzonego postępowania karne-

⁵ J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2014, s. 171.

⁶ K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom I: *Przepisy wprowadzające. Część ogólna. Własność i inne prawa rzeczowe*, Warszawa 2013, s. 424.

⁷ A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom I: *Część ogólna*, Warszawa 2009, s. 140.

⁸ M. Cieślak, *Dzieła wybrane*, tom II: *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, red. S. Waltoś, Kraków 2011, s. 353.

⁹ D. Gruszecka i in. [w:] J. Skorupka (red.), *Proces karny*, Warszawa 2018, s. 236; M. Klejnowska i in., [w:] G. Artymiak i M. Rogalski (red.), *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2012, s. 177.

go. Nie może budzić wątpliwości, że art. 17 § 1 pkt 5 kpk znajduje swoje zastosowanie zarówno w postępowaniu jurysdykcyjnym, jak i przygotowawczym. Pomimo bowiem że w dyspozycji cytowanego przepisu mowa o „oskarżonym”, a na etapie postępowania przygotowawczego nie mamy do czynienia z taką stroną procesową, to ze względu na dyspozycję art. 71 § 3 kpk, nakazującego odpowiednie stosowanie przepisów o oskarżonym do podejrzanego – art. 17 § 1 pkt 5 kpk znajduje odpowiednie zastosowanie także w pierwszej fazie postępowania karnego¹⁰. Jak słusznie podnosi się w piśmiennictwie, śmierć oskarżonego powoduje brak strony procesowej i niezależnie od etapu postępowania wymusza jego umorzenie, chyba że okoliczność ta zostanie ujawniona przed wszczęciem postępowania – wówczas konieczne jest wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania. Należy podkreślić, że chodzi tu zarówno o sytuację, gdy dojdzie do stwierdzenia zgonu określonego podmiotu, jak i gdy dojdzie do sądowego uznania za zmarłego¹¹. W tym miejscu należy odpowiedzieć na pytanie o możliwość wznowienia prawomocnie umorzonych – na skutek wydania przez sąd cywilny postanowienia o uznaniu za zmarłego oskarżonego (podejrzanego) – postępowań karnych, w sytuacji, gdy postanowienie o uznaniu za zmarłego utraci moc. Należy mieć bowiem na względzie, iż postanowienie o uznaniu za zmarłego może być w każdej chwili uchylone przez sąd cywilny, w tym także z urzędu, jeżeli tylko ustaną przyczyny przemawiające uprzednio za jego wydaniem (art. 541 § 1 kpc).

Możliwość wznowienia umorzonego postępowania karnego, w sytuacji opisanej w akapicie poprzedzającym, ma charakter zróżnicowany, uzależniony bezpośrednio od fazy postępowania, w której doszło do wydania postanowienia o umorzeniu.

Jeżeli chodzi o postępowanie przygotowawcze, to instytucje kontynuowania akcji procesowej po prawomocnym jego umorzeniu, przewidziane zostały odpowiednio w art. 327 kpk i 328 kpk. Na kanwie wskazanych przepisów powszechnie wyróżnia się trzy odrębne instytucje karnoprosesowe.

Pierwsza z nich, statuowana w art. 327 § 1 kpk, sprowadza się do podjęcia na nowo umorzonego postępowania przygotowawczego. Zgodnie z art. 327 § 1 kpk umorzone postępowanie przygotowawcze może być w każdym czasie podjęte na nowo na mocy postanowienia prokuratora, jeżeli nie będzie się toczyć przeciw osobie, która w poprzednim postępowaniu występowała w charakterze podejrzanego. Przepis ten stosuje się odpowiednio w sprawie, w której odmówiono wszczęcia śledztwa lub dochodzenia. Jak wynika z treści wskazanego przepisu, podjęcie umorzonego postępowania przygotowawczego na nowo możliwe jest bez ograniczeń, o ile tylko nie będzie się ono toczyło przeciwko osobie występującej we wcześniej umorzonym postępowaniu w charakterze podejrzanego. Postanowienie o podjęciu umorzonego postępowania w trybie art. 327 § 1 kpk należy wydać niezwłocznie po ujawnieniu się okoliczności, wskazujących, że uprzednie umorzenie postępowania

¹⁰ D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, tom I, Warszawa 2015, s. 125.

¹¹ *Ibidem*, s. 126.

było niezasadne. Do podjęcia decyzji, o której mowa w art. 327 § 1 kpk, nie jest wymagane ujawnienie nowych faktów lub dowodów¹². Jak wskazał Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 9 października 2008 r., samo wszczęcie postępowania w sprawie, a następnie umorzenie go po przeprowadzeniu czynności niewykraczających poza fazę *in rem*, których wyniki nie stwarzały jeszcze przesłanek do postawienia zarzutów konkretnej osobie, nie powoduje stanu powagi rzeczy osądzonej. Postępowanie umorzone w tym stadium może zostać podjęte w każdym czasie¹³.

Drugą instytucję pozwalającą na podjęcie umorzonego postępowania przygotowawczego stanowi wznowienie postępowania przygotowawczego w trybie art. 327 § 2 kpk, zgodnie z którym prawomocnie umorzone postępowanie przygotowawcze wznawia się przeciwko osobie, która występowała w charakterze podejrzanego, na mocy postanowienia prokuratora nadzrędnego nad tym, który wydał lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu, wtedy, gdy ujawnią się nowe istotne fakty lub dowody nieznanne w poprzednim postępowaniu albo gdy zachodzi okoliczność określona w art. 11 § 3 kpk. Wznowienie prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego w trybie art. 327 § 2 kpk dotyczy zatem sytuacji, gdy będzie się ono toczyć przeciwko osobie, która występowała uprzednio w charakterze podejrzanego. Wznowienie jest jednak w takim przypadku możliwe jedynie wówczas, gdy zostaną ujawnione nowe istotne fakty lub dowody nieznanne w poprzednim postępowaniu albo będzie miała miejsce okoliczność, o której mowa w art. 11 § 3 kpk¹⁴.

Jak wskazuje się w orzecznictwie, podstawą wznowienia postępowania przygotowawczego w trybie art. 327 § 2 kpk mogą być jedynie rzeczywiście nowe i istotne okoliczności, nieznanne uprzednio organowi prowadzącemu to postępowanie. Nowo ujawnione okoliczności muszą być poparte nowymi dowodami lub poszlakami, nie powinny natomiast wynikać jedynie z okoliczności już znanych w poprzednio prowadzonym postępowaniu. Nowe dowody, stwierdzające jedynie okoliczności już znane, nie dają podstawy do wznowienia postępowania¹⁵.

Ostatnią instytucją pozwalającą na kontynuowanie akcji procesowej po prawomocnym umorzeniu postępowania karnego jest uchylene postanowienia o umorzeniu przez Ministra Sprawiedliwości – Prokuratora Generalnego na podstawie art. 328 kpk. Zgodnie z § 1 wskazanego przepisu Prokurator Generalny może uchylić prawomocne postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego w stosunku do osoby, która występowała w charakterze podejrzanego, jeżeli stwierdzi, że umorzenie postępowania było niezasadne. Nie dotyczy to wypadku, w którym sąd utrzymał w mocy postanowienie o umorzeniu. § 2 art. 328 kpk stanowi zaś, że po

¹² T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 716.

¹³ V KK 252/08, LEX 465591.

¹⁴ Zob. W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 408-409.

¹⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 kwietnia 1976 r., IV KR 38/76, LEX 20876.

upływie roku od daty uprawomocnienia się postanowienia o umorzeniu Prokurator Generalny może uchylić lub zmienić postanowienie albo jego uzasadnienie jedynie na korzyść podejrzanego. Niezasadność postanowienia o umorzeniu Prokurator Generalny ustala na podstawie materiałów dowodowych zebranych w umorzonym śledztwie lub dochodzeniu. Niezasadność umorzenia postępowania powinna być oceniana w kontekście błędu w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę postanowienia, jeśli błąd ten mógł mieć wpływ na treść postanowienia, błędnej oceny prawnej czynu zarzucanego podejrzanemu oraz uchybień procesowych mogących wywrzeć wpływ na treść orzeczenia¹⁶. W kontekście powyższego należy podkreślić, że jak trafnie przyjmuje się w literaturze przedmiotu, instytucja z art. 328 kpk ma charakter subsydiarny względem instytucji wznowienia postępowania przygotowawczego z art. 327 § 2 kpk, co oznacza, że jedną z przesłanek uzasadniających jej wydanie jest brak podstaw do wznowienia postępowania w trybie art. 327 § 2 kpk¹⁷.

Mając na względzie przedstawione powyżej rozważania, należy stwierdzić, że prawomocne umorzenie postępowania karnego na etapie postępowania przygotowawczego z powodu wydania postanowienia o uznaniu za zmarłego wobec osoby występującej w tym postępowaniu jako podejrzany, nie wyklucza możliwości podjęcia tegoż postępowania na nowo, w szczególności ze względu na fakt późniejszego odnalezienia się zaginionego. Podjęcie akcji procesowej w rzeczonych postępowaniach może bowiem z powodzeniem nastąpić na skutek zastosowania instytucji wznowienia postępowania przygotowawczego, o której mowa w art. 327 § 2 kpk. Nie może bowiem budzić wątpliwości, że ujawnienie okoliczności, iż uprzednio uznany za zmarłego w rzeczywistości żyje, czyni zadość przesłance pojawienia się w postępowaniu nowych istotnych faktów lub dowodów, stanowiących podstawę do podjęcia komentowanej decyzji procesowej.

Odmiennie wygląda sytuacja w przypadku prawomocnego umorzenia postępowania na etapie postępowania jurysdykcyjnego. Zgodnie z art. 414 § 1 kpk sąd wyrokiem umarza postępowanie, jeżeli kumulatywnie spełnione zostały dwie przesłanki, tj. nastąpiło otwarcie przewodu sądowego (art. 385 § 1 kpk) oraz wystąpiła jedna z okoliczności wyłączających ściganie, o których mowa w art. 17 § 1 pkt 3-11 kpk. Jeżeli którakolwiek z tych okoliczności została ujawniona przed otwarciem przewodu sądowego, umorzenie postępowania następuje w formie postanowienia, które wymaga uzasadnienia (art. 98 § 1 kpk) i jest zaskarżalne (art. 459 § 1 kpk). Uprawomocnienie się postanowienia lub wyroku umarzającego postępowanie karne ze względu na zaistnienie przeszkody procesowej w postaci śmierci oskarżonego (art. 17 § 1 pkt 5 kpk) na etapie jurysdykcyjnym, prowadzi do powstania stanu powagi rzeczy osądzonej. Powaga rzeczy osądzonej sama w sobie stanowi z kolei odrębną przeszkodę procesową, statuowaną w art. 17 § 1 pkt 7 kpk, gdyż wiąże się z prawomocnym zakończeniem postępowania co do tego samego czynu tej samej osoby i zakazem *ne*

¹⁶ A. Kaftal, *Kontrola sądowa postępowania przygotowawczego*, Warszawa 1974, s. 164 i nast.

¹⁷ Zob.D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, s. 1108-1009.

bis in idem. Przeszkoda procesowa, o której mowa w art. 17 § 1 pkt 7 kpk, dotyczy prawomocnego zakończenia postępowania sądowego oraz postępowania przygotowawczego przeciwko określonej osobie (*in personam*)¹⁸. Stan powagi rzeczy osądzonej tworzą zarówno orzeczenia merytoryczne, jak i orzeczenia formalne, przy czym te ostatnie, w sytuacji, gdy oparte są na ujemnej przesłance procesowej o charakterze bezwzględny, a zatem takiej, która nie może zostać usunięta¹⁹. W związku z tym nie ma wątpliwości, że śmierć oskarżonego stanowi przeszkodę procesową o charakterze bezwzględny²⁰, a skoro tak, to identycznie wypada ocenić uznanie oskarżonego za zmarłego, które, jak już wskazano uprzednio, wywiera identyczne skutki prawne co rzeczywista śmierć osoby fizycznej.

Nie można budzić wątpliwości, że ewentualne wzruszenie prawomocnego wyroku o umorzeniu postępowania karnego, wydane na podstawie przeszkody procesowej w postaci śmierci oskarżonego, ze względu na ujawnienie faktu, iż oskarżony w rzeczywistości żyje, byłoby działaniem na niekorzyść oskarżonego. Z tego też względu możliwości procesowe podjęcia takiego rozstrzygnięcia są istotnie zawężone. W tym zakresie, w zasadzie, wchodziłaby w grę jedynie możliwość wniesienia kasacji, w szczególności przez tzw. podmioty specjalne, o których mowa w art. 521 § 1 kpk. Zgodnie z rzezonym przepisem Minister Sprawiedliwości – Prokurator Generalny, a także Rzecznik Praw Obywatelskich może wnieść kasację od każdego prawomocnego orzeczenia sądu kończącego postępowanie. Podmioty te nie są ograniczone 30-dniowym terminem do wniesienia kasacji, który ustawodawca przewidział dla stron postępowania (art. 524 § 2 kpk). Należy jednak pamiętać, że zgodnie z art. 524 § 3 kpk niedopuszczalne jest uwzględnienie kasacji na niekorzyść oskarżonego wniesionej po upływie roku od daty uprawomocnienia się orzeczenia.

Ujawnienie okoliczności, że uznany za zmarłego oskarżony w rzeczywistości żyje, mogłoby być także rozpatrywane w kontekście ujawnienia się nowych faktów i dowodów, a zatem przesłanki stanowiącej podstawę do wznowienia postępowania sądowego zakończonego prawomocnym orzeczeniem, o której mowa w art. 540 § 1 pkt 2 kpk. Art. 540 § 1 pkt 2 kpk stanowi jednak, że wznowienie postępowania karnego zakończonego prawomocnym orzeczeniem możliwe jest, gdy po wydaniu orzeczenia ujawnią się nowe fakty lub dowody wskazujące na to, że: a) skazany nie popełnił czynu albo czyn jego nie stanowił przestępstwa lub nie podlegał karze, b) skazano go za przestępstwo zagrożone karą surowszą albo nie uwzględniono okoliczności zobowiązujących do nadzwyczajnego złagodzenia kary, albo też błędnie przyjęto okoliczności wpływające na nadzwyczajne obostrzenie kary, c) sąd umorzył lub warunkowo

¹⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 2004 r., V KK 342/04, Legalis 67633.

¹⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z 21.01.2015 r., V KK 270/14, LEX 1648728. Pogląd o obowiązku zakazu *ne bis in idem* w stosunku do prawomocnych orzeczeń formalnych wyraził także M. Rogalski w *Przesłanka powagi rzeczy osądzonej w procesie karnym*, Zakamycze 2005, s. 479-480.

²⁰ J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, tom I: *Komentarz do art. 1-424 k.p.k.*, Warszawa 2010, s. 116.

umorzył postępowanie karne, błędnie przyjmując popełnienie przez oskarżonego zarzucanego mu czynu. Z tych też względów nie budzi wątpliwości, że przesłanka ta umożliwiła wznowienie postępowania wyłącznie na korzyść oskarżonego²¹. Powyższe w konsekwencji wyklucza możliwość zastosowania trybu wznowienia postępowania w przypadku ujawnienia okoliczności, że uznany za zmarłego oskarżony w rzeczywistości żyje.

Uznanie skazanego za zmarłego stanowi przeszkodę procesową także na gruncie postępowania karnego wykonawczego. Zgodnie z art. 15 § 1 kkw sąd umarza postępowanie wykonawcze w razie przedawnienia wykonania kary, śmierci skazanego lub innej przyczyny wyłączającej to postępowanie. Jak wskazuje się w piśmiennictwie, czynności wykonawczych nie podejmuje się już z chwilą śmierci skazanego, a nie dopiero z chwilą, gdy postanowienie o umorzeniu postępowania staje się wykonalne. W przypadku uznania za zmarłego, datą śmierci będzie data wskazana w postanowieniu o uznaniu za zmarłego. Skutek śmierci skazanego, jako okoliczność zabraniająca kontynuowania postępowania, powstaje z chwilą jej zaistnienia, a nie z chwilą umorzenia postępowania. Postanowienie sądu w tym przedmiocie jest jedynie procesowym, formalnym potwierdzeniem faktu, którego zaistnienie powoduje niemożność kontynuowania postępowania²². W kontekście uznania skazanego za zmarłego na etapie postępowania wykonawczego należy pamiętać jednak o dyspozycji art. 184 § 5 kks, stanowiącej, że postępowania wykonawczego nie umarza się w razie śmierci sprawcy skazanego za przestępstwo skarbowe po uprawomocnieniu się orzeczenia o nałożeniu odpowiedzialności posiłkowej. Przepis ten stosuje się odpowiednio do środka karnego ściągnięcia równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów. Wynika to z istoty odpowiedzialności posiłkowej. Artykuł 184 § 5 kks stanowi *lex specialis* w stosunku do art. 15 § 1 kkw²³. Ponadto, pomimo śmierci skazanego, możliwe będzie również wykonanie prawomocnego wyroku w części dotyczącej orzeczenia o przepadku przedmiotów²⁴.

Odnosząc się do kwestii możliwości kontynuowania prawomocnie umorzonego postępowania wykonawczego, w sytuacji odnalezienia skazanego uprzednio uznanego za zmarłego, należy podnieść, że Kodeks karny wykonawczy wyróżnia cztery formy uchylania lub zmiany postanowień wydawanych w postępowaniu wykonawczym, a mianowicie: 1) w trybie art. 24 kkw; 2) przez odstąpienie od poprzedniej decyzji w przypadkach wskazanych w przepisach części szczególnej Kodeksu karnego wykonawczego; 3) przez wznowienie postępowania przewidziane w rozdziale 56 Kodeksu

²¹ D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, tom II, Warszawa 2015, s. 511; G. Artymiak i in., [w:] G. Artymiak i M. Rogalski (red.), *Proces karny...*, s. 214.

²² K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 146.

²³ T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 700; G. Bogdan i in., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 893-894.

²⁴ K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 116.

postępowania karnego; 4) wywiedzenie kasacji²⁵. W analizowanej sytuacji zastosowanie mogłaby mieć pierwsza ze wskazanych w zdaniu poprzedzającym instytucji. Zgodnie bowiem z art. 24 § 1 kkw, jeżeli ujawnią się nowe lub poprzednio nieznanne okoliczności istotne dla rozstrzygnięcia, sąd może w każdym czasie zmienić lub uchylić poprzednie postanowienie. Możliwość uchylecia lub zmiany postanowień w oparciu tryb z art. 24 kkw odnosi się do orzeczeń wykonawczych, tj. wydanych w toku postępowania wykonawczego na podstawie przepisów kodeksu karnego wykonawczego²⁶. Za takie postanowienie należy uznać postanowienie o umorzeniu postępowania wykonawczego na podstawie art. 15 § 1 kkw. Instytucja z art. 24 kkw odnosi się zarówno do postanowień nieprawomocnych, jak i prawomocnych²⁷. Jak wynika z treści przytoczonego przepisu, podstawę zmiany lub uchylecia postanowienia w trybie art. 24 kkw stanowią istotne dla rozstrzygnięcia okoliczności faktyczne, które powstały po wydaniu tego postanowienia, bądź istniały już w chwili orzekania, lecz nie były znane sądowi orzekającemu. Postanowienie nie może zatem podlegać reformacji w tym trybie z innych przyczyn, np. z powodu jego wadliwości prawnej, omyłki zaistniałej w postanowieniu lub zmiany stanu prawnego²⁸. Ujawnienie okoliczności, że uznany za zmarłego skazany w rzeczywistości żyje, stanowi z pewnością nową, istotną okoliczność faktyczną, pozwalającą na uchylecie postanowienia o umorzeniu i tym samym umożliwiającą kontynuowanie postępowania wykonawczego. Należy jednak pamiętać, że zmiana lub uchylecie postanowienia na niekorzyść skazanego w trybie art. 24 kkw jest niedopuszczalna po upływie 6 miesięcy od dnia uprawomocnienia się postanowienia (art. 24 § 2 kkw), co w praktyce znacznie ogranicza możliwość zastosowania komentowanej instytucji w analizowanej sytuacji. W związku z tym wykluczyć należy możliwość kontynuowania prawomocnie umorzonego postępowania wykonawczego, na skutek odpowiedniego zastosowania, na podstawie art. 1 § 2 kkw, regulacji z Kodeksu postępowania karnego dotyczącej wznowienia postępowania lub kasacji. Powyższe wynika z faktu, że tryby nadzwyczajne przewidziane w Kodeksie postępowania karnego mają charakter subsydiarny w stosunku do instytucji z art. 24 kkw. Innymi słowy, wznowienie postępowania lub wniesienie kasacji w sprawie zakończonej prawomocnym postanowieniem, w postępowaniu wykonawczym, może nastąpić tylko w takich przypadkach, w których nie jest możliwe uchylecie lub zmiana postanowienia na podstawie art. 24 § 1 kkw²⁹.

Dla uzupełnienia przeprowadzonych w tej części opracowania rozważań należy nadmienić, że śmierć skazanego, a zatem i wydanie postanowienia o uznaniu skaza-

²⁵ K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy...*, s. 210-211; W. Juchacz, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 8 kwietnia 2016 r., sygn. II KO 7/16*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 1, s. 155.

²⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 marca 1996 r., III KRN 1/96, LEX 23891.

²⁷ J. Lachowski (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 106.

²⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 grudnia 2009 r., V KK 178/09, LEX 553757.

²⁹ S. Lental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 128-139; K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy...*, s. 156-157.

nego za zmarłego, nie kończy definitywnie postępowania karnego w sytuacjach, gdy postępowanie to ma charakter rehabilitacyjny – śmierć skazanego nie stoi bowiem na przeszkodzie wniesieniu i rozpoznaniu kasacji na jego korzyść (art. 529 kpk) lub wznowieniu postępowania na jego korzyść (art. 529 kpk w zw. z art. 545 § 1 kpk)³⁰.

WPŁYW UZNANIA ZA ZMARŁEGO SPRAWCY NA BIEG TERMINU PRZEDAWNIEŃ KARALNOŚCI PRZESTĘPSTW

Na zakończenie przeprowadzonych w niniejszym opracowaniu rozważań należy odnieść się do kwestii wpływu wydania postanowienia o uznaniu za zmarłego na bieg terminu przedawnienia przestępstw zarzucanych zaginionemu. W szczególności należy rozważyć, czy wydanie postanowienia o uznaniu za zmarłego skutkuje spoczywaniem biegu tego terminu.

Instytucja spoczywania biegu przedawnienia została wprowadzona przez ustawodawcę w art. 104 § 1 kk, który stanowi, że przedawnienie nie biegnie, jeżeli przepis ustawy nie pozwala na wszczęcie lub dalsze prowadzenie postępowania karnego; nie dotyczy to jednak braku wniosku albo oskarżenia prywatnego.

Należy także nadmienić, że dodatkową podstawę spoczywania przedawnienia przewiduje art. 44 Konstytucji RP, stanowiący, że bieg przedawnienia w stosunku do przestępstw, nie ściganych z przyczyn politycznych, popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych lub na ich zlecenie, ulega zawieszeniu do czasu ustania tych przyczyn.

Poza wskazanymi powyżej regulacjami w polskim systemie prawnym brak jest innych instytucji, które prowadziłyby do spoczywania czy też przerwania biegu przedawnienia karalności przestępstw.

Artykuł 104 kk dotyczy, *lege non distinguente*, zarówno przedawnienia karalności, jak i przedawnienia wykonania kary³¹. Jeżeli przepis ustawy nie pozwala na wszczęcie lub dalsze prowadzenie postępowania karnego, to przedawnienie nie biegnie – ulega zawieszeniu na okres trwania przeszkody. *In genere* przeszkody do prowadzenia postępowania karnego mogą być natury prawnej lub faktycznej. Przeszkody natury prawnej to chociażby immunitet procesowy czy brak wniosku o ściganie (przy przestępstwach ściganych na wniosek uprawnionego podmiotu), zaś przeszkody natury faktycznej to na przykład ukrywanie się oskarżonego czy jego długotrwała choroba, mogące skutkować zawieszeniem postępowania na podstawie art. 22 kpk. W literaturze i orzecznictwie powszechnie i – co warto podkreślić – trafnie przyjmuje się, iż spoczywanie biegu przedawnienia dotyczy tylko przeszkód natury prawnej, zatem takich, które wynikają z samej ustawy. Uznanie bowiem przeszkód natury faktycznej za przyczyny spoczywania biegu przedawnienia wypaczałoby sens tej instytucji, gdyż mogłoby prowadzić do tego, iż przedawnienie nigdy nie nastąpi. Natomiast

³⁰ A. Sakowicz (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 92.

³¹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 18.07.1996 r., I KZP 11/96, LEX 25077.

przeszkody natury prawnej mają zawsze charakter przejściowy – na przykład immunitet obejmuje tylko okres obejmowania danego stanowiska czy pełnienia danej funkcji³². W postanowieniu z dnia 19 czerwca 1975 r.³³ Sąd Najwyższy jednoznacznie stwierdził, że przepis art. 108 kk stanowiący o spoczywaniu przedawnienia ma na względzie jedynie przeszkody natury prawnej, wynikające z samej ustawy, które nie pozwalają na wszczęcie lub dalsze prowadzenie postępowania karnego (np. immunitety), a nie przeszkody natury faktycznej.

Biorąc powyższe pod uwagę, jak również uwzględniając przedstawioną uprzednio argumentację, należy w konsekwencji stwierdzić, że na bieg terminu przedawnienia karalności przestępstwa nie ma wpływu uznanie za zmarłego jego sprawcy. Śmierć sprawcy jest bowiem okolicznością natury faktycznej, nie zaś prawnej. Tak samo na bieg terminu przedawnienia karalności przestępstw nie ma wpływu zawieszenie postępowań karnych, jak również przyjęcie stanowiska o ukrywaniu się zaginionego, który miał być sprawcą danych czynów zabronionych.

KONKLUZJE

Reasumując przeprowadzone powyżej rozważania, należy w konkluzji stwierdzić, że wydanie przez sąd cywilny postanowienia o uznaniu za zmarłego rodzi istotne implikacje na płaszczyźnie prawnokarnej w sytuacji, gdy osoba zaginiona, uznana za zmarłą, dopuściła się przestępstwa.

Wydanie postanowienia o uznaniu za zmarłego zaginionego, posiadającego jednocześnie status podejrzanego, lub też oskarżonego w postępowaniu karnym, prowadzi do zaistnienia przeszkody procesowej, o której mowa w art. 17 § 1 pkt 5 kpk, co z kolei implikuje konieczność umorzenia postępowania karnego, prowadzonego przeciwko tej osobie. Prawomocne umorzenie postępowania karnego, znajdującego się w fazie postępowania przygotowawczego, nie wyklucza jednak możliwości podjęcia postępowania na nowo, w szczególności ze względu na późniejsze odnalezienie zaginionego. Podjęcie akcji procesowej w takiej sytuacji może bowiem nastąpić na skutek zastosowania instytucji wznowienia postępowania przygotowawczego, o której mowa w art. 327 § 2 kpk. Kontynuowanie postępowania karnego, znajdującego się w fazie jurysdykcyjnej, może natomiast nastąpić na skutek wniesienia kasacji, w szczególności przez tzw. podmioty specjalne, o których mowa w art. 521 § 1 kpk. W tym jednak przypadku niedopuszczalne byłoby uwzględnienie takiej kasacji po upływie roku od daty uprawomocnienia się orzeczenia o umorzeniu postępowania na podstawie art. 17 § 1 pkt 5 kpk.

³² A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, tom I: *Komentarz do art. 1-116 k.k.*, Warszawa 2012, s. 1262; J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 636; R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 609.

³³ II KZ 138/75, LEX 19005.

Uznanie skazanego za zmarłego stanowi przeszkodę procesową także na gruncie postępowania karnego wykonawczego, skutkującą koniecznością umorzenia postępowania wykonawczego. W tym przypadku podjęcie postępowania mogłoby nastąpić na podstawie art. 24 kkw, z tym jednak zastrzeżeniem, że podjęcie takie nie mogłoby nastąpić po upływie 6 miesięcy od dnia uprawomocnienia się postanowienia o umorzeniu postępowania wykonawczego.

Uznanie skazanego za zmarłego nie kończy definitywnie postępowania karnego w sytuacjach, gdy ma ono charakter rehabilitacyjny – nie stoi bowiem na przeszkodzie wniesieniu i rozpoznaniu kasacji na jego korzyść (art. 529 kpk) lub wznowieniu postępowania na jego korzyść (art. 529 kpk w zw. z art. 545 § 1 kpk).

Wydanie przez sąd cywilny postanowienia o uznaniu za zmarłego nie wpływa natomiast na bieg terminu przedawnienia karalności przestępstw, których miał dopuścić się zaginiony.

Bibliografia

Artymiak G. i in. [w:] G. Artymiak i M. Rogalski (red.), *Proces karny. Część szczególna*, Warszawa 2012.

Bogdan G. i in., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007.

Cieślak M., *Dzieła wybrane*, tom II: *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, red. S. Waltoś, Kraków 2011.

Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2015.

Flaga-Gieruszyńska K., *Postępowanie sądowe w sprawach o uznanie za zmarłego – wybrane zagadnienia*, [w:] J. Gołaczyński i in., (red.), *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2015.

Giezek J. (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2012.

Grajewski J., Paprzycki L.K., Steinborn S., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, tom I: *Komentarz do art. 1-424 k.p.k.*, Warszawa 2010.

Gruszecka D. i in., [w:] J. Skorupka (red.), *Proces karny*, Warszawa 2018.

Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008.

Grzegorzczak T., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2009.

Grzeszczyk W., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012.

Gudowski J. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Księga pierwsza. Część Ogólna*, Warszawa 2014.

Gniewek E. (red.), *Podstawy prawa cywilnego*, Warszawa 2010.

Jakubecki A. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom I: *Komentarz do art. 1-729*, Warszawa 2017.

- Juchacz W., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 8 kwietnia 2016 r., sygn. II KO 7/16*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 1.
- Kaftal A., *Kontrola sądowa postępowania przygotowawczego*, Warszawa 1974.
- Kidyba A. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom I: *Część ogólna*, Warszawa 2009.
- Klejnowska M. i in., [w:] G. Artymiak i M. Rogalski (red.), *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2012.
- Lachowski J. (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Lental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Osajda K. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom I: *Przepisy wprowadzające. Część ogólna. Własność i inne prawa rzeczowe*, Warszawa 2013.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Rogalski M., *Przesłanka powagi rzeczy osądzonej w procesie karnym*, Zakamycze 2005.
- Sakowicz A. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Stefański R.A. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Świecki D. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, tom I, Warszawa 2015.
- Świecki D. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, tom II, Warszawa 2015.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001.
- Zoll A. (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, tom I: *Komentarz do art. 1-116 k.k.*, Warszawa 2012.

Streszczenie: Przedmiot artykułu stanowi analiza implikacji, jakie na płaszczyźnie prawno-karnej wywołuje wydanie przez sąd cywilny postanowienia o uznaniu za zmarłego zaginionego, będącego sprawcą przestępstwa. W opracowaniu scharakteryzowano instytucję uznania za zmarłego. Zbadano wpływ uznania za zmarłego sprawcy przestępstwa na prowadzone postępowanie karne – zarówno w fazie postępowania przygotowawczego, jurysdykcyjnego, jak i wykonawczego. Analizie poddano konsekwencje wynikające z faktu późniejszego odnalezienia zaginionego, w szczególności w kontekście potencjalnej możliwości wznowienia prowadzonego uprzednio postępowania karnego. W opracowaniu rozważono również kwestię wpływu wydania postanowienia o uznaniu za zmarłego na bieg terminu przedawnienia przestępstw zarzucanych zaginionemu.

Słowa kluczowe: postępowanie karne, uznanie za zmarłego, osoba fizyczna, umorzenie postępowania, przesłanki procesowe, przedawnienie

Legal implications of declaring a person dead in absentia for criminal proceedings

Summary: The subject of the article is the analysis of legal implications of declaring a person dead in absentia for criminal proceedings. The article covers the main issues of declaring a person dead in absentia, in which the court may issue a ruling equivalent in legal effects to natural death of man. The paper examines the influence of declaring a person dead in absentia for preparatory proceedings, judicial proceedings as well as executive proceedings. The author analyses also a situation, when the previous court decision of declaring a person dead in absentia would turn out to be erroneous. Besides, the author examines a legal consequences of declaring a person dead in absentia for statutes of limitations on criminal actions.

Keywords: criminal proceedings, declaring a person dead in absentia, natural person, discontinuation of criminal proceedings, process conditions, statutes of limitations